

УДК 340.1

О.С. ПІНСЬКА, Харківський національний університет внутрішніх справ

ПРАВОВА СВІДОМІСТЬ: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ОСНОВНІ РИСИ ТА СТРУКТУРА

Ключові слова: правова свідомість, правова психологія, правова ідеологія, правова поведінка

Україна є суверенною, незалежною, демократичною, соціальною і правовою державою відповідно до вищого законодавчого акту нашої країни – Конституції України. Як і для будь-якої держави, головним багатством є її населення. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Україна також є розвиненою європейською державою, тому вона повинна мати розвинене суспільство. Її населення повинно бути наділено високим рівнем правової свідомості та правової культури.

В наш час не існує людини, яка би жодного разу в житті не чула цих термінів, але далеко не кожен цілком знає значення цих слів та розуміє необхідність їх дослідження. Більшість досліджень було зроблено в радянські часи в стилі марксистсько-ленінської ідеології.

Дослідженням цієї проблеми займалися такі видатні науковці: В.М. Коробка, В.В. Пашутін, П.П. Баранов, В.Л. Васильєв, С.С. Сливка, В.І. Темченко, В.М. Столовський, Н.Я. Соколов, І.П. Зеленко, О.В. Землянська, П.М. Рабинович, С.С. Алексєєв, В.В. Копейчиков, Г.Х. Єфремова, О.Ф. Скакун, О.В. Аграновська, В.П. Сальников, С.Р. Станік та інші.

Зрозумілим є те, що досить багато часу пройшло з тих пір, відбулося багато змін в політичному, економічному, соціальному та культурному житті нашої держави. Тому й трохи змінився зміст цих понять та уявлень людей про правосвідомість та правову культуру. На перший погляд, ці поняття здаються

зрозумілими і простими, але це далеко не так. Навіть у наш час не існує єдиного повного конкретного визначення цих термінів.

Ця робота має на меті розкрити сутність та зміст поняття правової свідомості, визначити основні характерні риси правосвідомості, дати загальну характеристику її структури та надати визначення понять правової ідеології, правової психології та правової поведінки як складових елементів правової свідомості. Новизна роботи полягає в наданні конкретних визначень зазначених понять та формулюванні висновків щодо важливості подальшого дослідження правової свідомості.

Щоб дати визначення правосвідомості, треба, перш за все, розглянути поняття «свідомості», тому що правосвідомість є похідною формою свідомості. А свідомість, у свою чергу, може бути розглянута з декількох сторін.

Свідомість – це одне з фундаментальних понять філософії, психології, соціології, яке характеризує важливий системний компонент людської психіки. Функціонування свідомості забезпечує людині можливість створювати знання про зв'язки, відносини, закономірності об'єктивного світу, встановлювати цілі та розробляти плани, які представляють її діяльність, регулювати та контролювати емоційні, раціональні та предметно – практичні відносини з дійсністю, визначити ціннісні орієнтири свого буття та поліпшити умови свого існування [1, с.632–633].

Свідомість людини в психології – це сформована в процесі суспільного життя вища форма психічного відображення дійсності в вигляді суб'єктивної моделі навколишнього світу в формі словесних понять та чуттєвих образів. Властива лише людині свідомість є продуктом суспільно – історичного розвитку людства. Свідомість людини характеризується активністю, спрямованістю на певний об'єкт, здатністю до самостереження і рефлексії, різним ступенем ясності тощо [2, с.316].

Свідомість з точки зору філософії – це специфічна форма ідеального відображення і духовного освоєння дійсності. Це вищий вид духовної активності особистості, яка виявля-

ється в здатності відображати реальність у формі почуттів та образів мислення, які передбачають практичну діяльність та повідомляють їх цілеспрямований характер [3, с.78].

В юридичній літературі не існує єдиного визначення правової свідомості. І.Е. Фарбер визначає правосвідомість як сукупність правових поглядів та почуттів, які наділені нормативним характером та включають в себе як знання правових явищ, так і оцінку з точки зору класової (або загальнонародної) справедливості, а також нові правові вимоги, які відображають економічні та політичні потреби та інтереси суспільного розвитку [4, с.204–205].

На думку Е.А. Лукашевої, правосвідомість – це погляди, уявлення, думки, почуття, настрої, які виражають розуміння необхідності встановлення та функціонування визначеного правового порядку в суспільстві [5, с.17]. Скакун О.Ф. вважає, що правосвідомість – це система ідей, уявлень, емоцій і почуттів, які виражають ставлення індивіда, групи, суспільства до чинного, минулого та бажаного права, а також до діяльності, пов'язаної з правом.

Ключовий пункт правосвідомості – це усвідомлення людьми цінностей природного права, прав і свобод людини і оцінка чинного права з погляду його відповідності загальнолюдським цінностям, що знайшли закріплення в міжнародних документах про права людини. Правосвідомість не тільки вражає ставлення індивіда до правової дійсності, а й спрямовує її певні зміни в правовому середовищі, прогнозує і моделює їх [6, с.461–462].

К.Т. Бельський вказує, що правосвідомість – це категорія історичного матеріалізму для визначення той форми суспільної свідомості, яка відображає крізь призму класових інтересів протиріччя суспільного буття, пов'язаних з нерівністю, і яка має вираженні в системі правових ідей, теорій, поглядів та психологічних форм, які мають свій прояв в загальнообов'язкових правових нормах, в груповій, індивідуальній та суспільній правосвідомості [7, с.19].

Для правової свідомості характерні такі риси:

1. Правосвідомість є одним з різновидів

суспільної свідомості. Поряд із іншими формами суспільної свідомості (філософською, релігійною, моральною, політичною, естетичною) їй властиво відображувати навколишній світ, однак не увесь, а лише певний його аспект – правову дійсність. Разом з тим слід зазначити, що правова свідомість не існує в «чистому» вигляді. Її неможливо механічно розділити з мораллю та політичною свідомістю під час аналізу правових явищ. Ці види свідомості взаємно проникають, доповнюють і підкріплюють одна одну. Водночас правова свідомість має і певні специфічні риси, що дозволяє розглядати її як відносно самостійне явище, яке виконує специфічні завдання і функції. В умовах формування правової, демократичної державності правова свідомість дістає додаткові стимули для свого розвитку, становлення як однієї з найважливіших її частин.

2. Носіями правосвідомості є різні суб'єкти права: особистість, громадські об'єднання, політичні партії, державні органи та їх посадові особи, юристи-практики, суспільство в цілому. В правовій свідомості відбиваються ставлення суб'єкта до права, юридичної практики, поведінки (діяльності) інших суб'єктів правовідносин, їх оцінка. Правосвідомість виявляється на всіх стадіях механізму правового регулювання, впливає на функціонування практично кожного елемента правової системи.

3. Об'єктом пізнання правосвідомості зазвичай є чинне право в усій багатоманітності його виявів (право, правові відносини, правова поведінка або діяльність, практика реалізації права тощо). Разом з тим вона може містити в собі оцінку права минулого (аналіз правових пам'яток, наприклад, римського права, Руської правди) або формувати уявлення про право бажане, майбутнє.

4. Правосвідомість є одним з найважливіших чинників розвитку праворозуміння. Право, яке складається об'єктивно, відповідно до існуючих, іноді досить суперечливих уявлень, підходів суспільства щодо регулювання тих чи інших суспільних відносин, не може бути досконалим. У ньому неминуче виникають певні прогалини, внутрішні суперечності.

Аналіз, оцінка права і практики його застосування дають змогу виявити існуючі недоліки.

З урахуванням негативних оцінок формулюються пропозиції щодо вдосконалення окремих правових норм або цілих сегментів права (інститутів і галузей). Іноді, передусім на етапах трансформаційних змін суспільства, переходу від однієї до іншої моделі державності (наприклад, від феодальної до буржуазної держави), чинне право вступає в суперечність з об'єктивною необхідністю розроблення нових підходів до регулювання суспільних відносин, у першу чергу економічних стосунків. Ця ситуація спонукає прогресивні суспільні сили до пошуку нового бачення змісту, соціального призначення права. Одержані напрацювання об'єднуються в різних правових теоріях, концепціях. Таким чином, в історії розвитку права складаються різні школи права – природно-правова, історична, позитивістська, класова, психологічна та ін., які застосовували різний методологічний інструментарій до пізнання права, по-різному його розглядали і оцінювали. На певних етапах розвитку суспільства правосвідомість може виступати як одна з форм права.

5. Правосвідомість можна розглядати як своєрідний механізм саморегуляції поведінки (діяльності) людей. Це пояснюється її здатністю орієнтувати суб'єктів права в різних правових ситуаціях, робити правомірний вибір, приймати юридично значущі рішення щодо додержання або порушення права [8, с.533–534].

Розглядаючи структуру правосвідомості, необхідно відмітити, що у правосвідомості відображене як знання права та правових явищ, так і відношення до них (їх оцінка) та вимоги (вольове прагнення) до встановлення правових норм, інститутів, прав і обов'язків [9, с.28].

У структурі правосвідомості суспільства деякі науковці виділяють два елемента правосвідомості: правову ідеологію та правову психологію, а інші стверджують, що правова свідомість складається з трьох елементів, а саме правової ідеології, правової психології та правової поведінки.

1. Правова психологія утворює емоційний

компонент правосвідомості, утворюється стихійно, на основі емоційного ставлення до правових явищ в суспільстві, яке може бути і позитивним, і негативним [10, с.193]. Це найбільш поширена форма усвідомлення права, притаманна у тій чи іншій мірі всім суспільним відносинам, що виникли за участю юридичного елемента. [11, с.150].

М.М. Великанова дає визначення правової психології як емпіричного, побутового рівня правової свідомості, що формується в результаті повсякденної людської практики як окремих осіб, так і соціальних груп [12, с.143].

В.И. Червонюк визначає наступні елементи правової психології:

а) правовий мотив – оціночне відношення особи до правової ситуації з позиції актуальної потреби;

б) правова установка – це особливий стан психологічного складу особистості, яке призводить до певної активності з позиції відповідної потреби або особистого інтересу;

в) ціннісно-правові орієнтації – сукупність якостей особи (відчуття правового обов'язку, відповідальності, законності, уваги до права, солідарність з його вимог тощо), яке відображує в своїй єдності правову позицію до права, його інститутів, окремих норм;

г) правова згуртованість – специфічна соціально-психологічна форма організованості, вища ступінь духовної єдності людей, яка має свій прояв у взаємодії одне з одним у правовій сфері суспільного життя;

г) відчуття законності – особливий соціально-психологічний настрій особи, який забезпечує в ситуаціях, які регулюються правом, вибір виключно правомірних варіантів поведінки, а також готовність відповідати правовим приписам у вказаному ними напрямку [13, с.123–124].

2. Другим елементом виступає правова ідеологія. Це концентрований вираз правосвідомості, як форми суспільної свідомості.

Т.Г. Андрусак визначає правову ідеологію як систему правових поглядів, що базується на певних ідеологічних і наукових позиціях. Правова ідеологія формується в результаті

наукового, теоретичного відображення правової дійсності, на основі узагальнення і розвитку найбільш відомих і значущих державно-правових теорій минулого і сучасності, вивчення основних закономірностей становлення, розвитку і функціонування держави і права [14, с.87].

М.В. Цвік розглядає вимоги, які висуваються до формування правової ідеології в демократичній, правовій державі. Вона повинна: формуватися на основі пріоритету загальнолюдських стандартів та цінностей, зокрема верховенства права і закону, принципів демократії, прав і свобод людини і громадянина тощо; будуватися на критичному сприйнятті вітчизняного і зарубіжного історичного досвіду, вивченні нових поглядів та підходів до правових явищ; орієнтуватися на раціональне поєднання інтересів особи, суспільства і держави, виходячи при цьому з тези, що саме людина та її права визнані найвищою соціальною цінністю, на досягнення соціального і політичного компромісу [8, с.536].

3. Як вже зазначалося, деякі автори виділяють третій елемент правової свідомості – правову поведінку.

На думку Ю.А. Ведернікова, правова поведінка – це вольова сторона правосвідомості, яка являє собою процес перетворення норм права у реальну правову поведінку.

У структурі поведінкової частини правосвідомості виділяють такі елементи:

- мотиви правової поведінки;
- правові установки, які є одним з найбільш складних компонентів правосвідомості [15, с.199].

Поведінковий елемент правосвідомості синтезує в собі раціональні та емоційні моменти. Через нього відбувається реалізація психологічного та ідеологічного елементів. Правова поведінка проявляється у формі дій (вчинків), які впливають на стосунки суб'єктів, або у формі бездіяльності, яка, навпаки, ніяких змін у стані суспільних відносин не спричиняє. Перш ніж правова поведінка зовні виразиться у вигляді правового вчинку, повинна виникнути правова настанова, мотив правової по-

ведінки у правосвідомості суб'єкта.

Виникнення правової установки припускає: поінформованість про норму права; розуміння її змісту; оцінку, тобто ступінь схвалення, норми права; ставлення до прав інших осіб; емоційне переживання з приводу функціонування норми права; готовність до дії [6, с.464–465].

Всі ці три компоненти, які складають структуру правової свідомості, взаємозалежать та впливають один на одного. Вони не можуть існувати окремо; всі вони чітко не структуровані та виявляються як ціле.

Завдяки існуванню цих елементів правової свідомості у людей формуються правової знання, поведінка. За допомогою компонентів правосвідомості особа оцінює норми права та зіставляє їх зі своїми власними цінностями.

Отже, існує необхідність досліджувати правову свідомість, тому що вона виступає ознакою демократичної держави та виступає фактором поваги до права. Саме від рівня правової свідомості громадянина залежить рівень розвитку суспільства в цілому. Населення, яке знає, усвідомлює та правильно застосовує закон, є невід'ємною запорукою існування розвиненої держави. На мою думку, доки кожна людина для себе чітко не визначить, який вона прагне мати рівень правової свідомості та правової культури, ніяких змін в нашому суспільстві не відбудеться. Також безумовно важливо, щоб держави робила все можливе, створювала всі необхідні умови для підвищення рівня правової свідомості та правової культури, проте якщо особа сама не захоче його підвищувати, ніякого позитивного результату не буде і ніщо не зможе вплинути на неї.

Все залежить тільки від людини і від її бажання жити в розвиненому, культурному суспільстві та в демократичній, правовій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Новейший философский словарь / сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд-во В. М. Скакун, 1998. – 896 с.
2. Психологічна енциклопедія / укладач О. М. Степенів. – К. : Академвидав, 2006. –

424 с.

3. Спиркин А. Г. Сознание и самосознание / А. Г. Спиркин.. – М. : Политиздат, 1972. – 276с.

4. Фарбер И. Е. Правосознание как форма общественного сознания / И. Е. Фарбер. – М. : Юрид. лит., 1963. – 205 с.

5. Лукашева Е. А. Социалистическое правосознание и законность / Е. А. Лукашева.. – М. : Юрид. лит., 1973. – 343 с.

6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф. ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

7. Бельский К. Т. Формирование и развитие социалистического правосознания : монография / К. Т. Бельский. – М. : Высшая школа, 1982. – 183 с.

8. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / за ред. М. В. Цвіка. – Х. : Право, 2009. – 584 с.

9. Пискунова С. С. Современное правосознание: понятие, характерные черты и функции / С. С. Пискунова // Закон и право. – 2003. –

№ 8. – С. 28–31.

10. Волинка К. Г. Теорія держави і права : навч. посіб. / К. Г. Волинка. – К. : МАУП, 2003. – 240 с.

11. Трохимова З. В. Теорія держави і права : нач. посіб. для студентів та учнів / З. В. Трохимова. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 176 с.

12. Великанова М. М. Теорія держави і права : навч.-метод. посіб. / М. М. Великанова, О. Ю. Великанов, І. В. Половко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2006. – 164 с.

13. Червонюк В. И. Теория государства и права : учеб. пособие / В. И. Червонюк. – М. : ИНФРА, 2003. – 256 с.

14. Андрусяк Т. Г. Теорія держави і права / Т. Г. Андрусяк. – Львів : Фонд «Право для України», 1997. – 267 с.

15. Ведерников Ю. А. Теорія держави та права : навч. посіб. / Ю. А. Ведерников, В. С. Грекул. – К. : Центр навч. літ-ри, 2005. – 224 с.

Пінська О. С. Правова свідомість: загальна характеристика, основні риси та структура / О. С. Пінська // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 784–788 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11pocrtc.pdf>

Розглядаються поняття правової свідомості та її структурних елементів: правової психології, правової ідеології та правової поведінки. Розкриваються сутність правової свідомості, основні риси та її значення в розвитку демократичної держави.

Пинская Е.С. Правовое сознание: общая характеристика, основные черты и структура

Рассматриваются понятия правового сознания и его структурных элементов: правовой психологии, правовой идеологии и правового поведения. Раскрываются суть правового сознания, основные черты и его значение в развитии демократического государства.

Pinska O.S. Sense of Justice: Common Characteristic, Main Features and Structure

The definitions of sense of justice and its elements of structure: legal psychology, legal ideology and legal behavior are studying. The essence of sense of justice, its main features and importance in the development of the democratic country are revealing.